

СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.923.32

ГРИДКОВЕЦЬ Л.М., к.психол.н.
м. Київ

Hrydkovets L.M.
Kiev

КРИЗОВИЙ ЧИННИК У РЕЛІГІЙНОМУ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. У статті презентовано етапи релігійного розвитку особистості. Представлені результати локальних емпіричних досліджень щодо впливу форми та виду релігійності на рівень окремих показників психологічного благополуччя людини. Здійснено аналіз кризового потенціалу етапів релігійного розвитку для соціального, психологічного та духовного розвитку особистості. Представлено категоріальні визначення наслідків конструктивного/деструктивного проходження кризових етапів релігійного розвитку особистістю.

Ключові слова: психологічне благополуччя, релігійний розвиток, етапи розвитку, сутнісні показники, кризовий чинник.

THE CRISIS FACTOR IN RELIGIOUS DEVELOPMENT

Abstract. The article presents the stages of the religious development of personality. There is represented by periods: prenatal (the main phase of favorability, phase of an ancient faith, phase of quasi-religious behaviour), early childhood (phase of maternal religiosity, phase of development of prerequisites for individual religiosity), the preschool period (phase of encouraging religiosity, phase of individual religious interest), younger school age (phase of transition from external to internal, identification phase), an early teenager (phase of religious criticality, phase of relay autonomy), a late teenager (phase of religious romanticization, phase of religious integration), youth (phase of religious re-thinking, phase of spiritual accumulation), early maturity (phase of religious stability), middle-age (phase of religious ascent), late maturity (wisdom phase). There are results of a pilot study on the specific behaviour of infants from religious backgrounds in temples of different religious communities (parish temple, a temple of another denomination, another temple of denomination of parents). The results of local empirical studies on the influence of the form and type of religiosity on the level of individual indicators of psychological well-being of a person are presented (attitude to self, attitude to people, attitude to life, attitude to God). The analysis of the crisis potential of the stages of religious development for the social, psychological and spiritual development of personality is carried out. The categorical definitions of the constituents of constructive/destructive passage of crisis stages of religious development by the singularity are presented.

Keywords: psychological well-being, religious development, stages of development, factors, crisis indicators.

Постановка проблеми. Релігійний фактор є важливим та актуальним для українського народу. За різними соціологічними дослідженнями в Україні переважає кількість населення визнає важливість віри та вірування у своєму житті. [4 ; 8; 9].

У 1996 році була навіть створена міжконфесійна інституція Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій (ВРЦіРО), діяльність якої спрямована на «об'єднання зусиль конфесій у справі духовного відродження України і координації міжцерковного діалогу як в Україні, так і за її межами, а також участь у розробці проектів нормативних актів з питань державно-конфесійних відносин та здійснення комплексних заходів добродійного характеру». [2]. На сьогоднішній день саме Всеукраїнська Рада Церков є одним з найпотужніших механізмів впливу на державотво-

рення і побудову громадянського суспільства, що ще раз підкреслює значимість релігійного фактору у світоглядних позиціях українців.

За представленими в інтернетпросторі даними 68,8% українців визначають себе в якості православних християн, біля 10% українців належать до української греко-католицької церкви, 2,3% - вірні протестантських християнських спільнот. Також 1,5 мільйона громадян України є вірними римсько-католицької церкви. Понад 0,5 мільйони є вірними мусульманських спільнот, також значним є представництво іудейських релігійних громад, зокрема нараховується 309 релігійних організацій, що складають 17,1% мережі релігійних організацій національних меншин або 0,8% релігійної мережі держави [8].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. То ж тема духовного та релігійного розвитку є для

українського народу не тільки актуальною, а становить базовий чинник ментальності української нації. Проблему розвитку духовності та релігійного становлення особистості досліджувала ціла когорта вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема: Ч. Валес, Г. Гарфілд, П. Гусак, О. Климишин, Ю. Макселон, В. Мей, М. Моргун, Е. Помиткін, А. Шашевська, М. Савчин, Н. Сиротич, В. Юрченко, Р. Яворські, О. Яремко та ін. Проте проблематика кризового чиннику релігійного розвитку особистості досліджена не достатньо.

Об'єктом дослідження є релігійний розвиток особистості.

Предметом дослідження - структура та вміст кризового чиннику релігійного розвитку особистості

Метою дослідження є презентація сутнісних характеристик кризового чиннику релігійного розвитку особистості.

Виклад основного матеріалу. Релігійний досвід особистості формується в процесі її розвитку, а відповідно включається в структуру вікових змін, що торкаються як психологічних, так і духовних, психічних та соціальних сфер особистісного розвитку [6; 7]. Як відомо, при переході з одного вікового етапу до іншого, особистість переживає певні кризові стани, що в свою чергу є провокаторами виникнення релігійних криз. У сучасному суспільстві все більшого інтересу набуває проблема релігійного розвитку особистості [3; 7]. Звісно, в залежності від конфесійності, цей розвиток має свої особливості, оскільки частково обумовлений богословською конфесійною парадигмою. Серед представлених в Україні релігійних течій, християнство займає провідну позицію в світоглядних засадах українців. Тож основний акцент в цій статті, буде зроблений на світоглядно-релігійних позиціях переважної більшості українців, а саме «апостольській християнській традиції», що становить понад 80% релігійних уподобань громадян України [8; 9].

«За допомогою християнської релігії ми набули тих чеснот, які стали надійними підвалинами для успішної розбудови суспільного життя. Розуміння дару людського життя і його вартості загалом, почуття лагідності й доброти у ставленні до ближніх, любов до правди, пошана до справедливості, здатність стійко переносити труднощі, відсутність бажання панувати над іншими, побожність – всі ці риси стали важливими прикметами вдачі нашого народу, які майже незмінно збереглися майже до сьогодні», – зазначив Л. Гузар в зверненні з нагоди дня Святого рівноапостольного великого князя Володимира та Хрещення Русі-України в липні 2009 року [1, С.20].

Водночас для інших конфесій при повній відповідності етапів релігійного розвитку і кризового чиннику, сутнісне деталізоване наповнення складників кризового розвитку мають певні відмінності.

Не тільки релігійні кризи як такі можуть стати пусковим механізмом деструктивних та позитивних змін у розвитку людини, але й самі етапи релігійного розвитку в залежності від характеру їх проживання можуть сформувати як позитивні, так і негативні сценарії життєдіяльності людини [3; 4; 7; 10; 11; 12; 13].

Наші дослідження релігійного розвитку особистості ми здійснювали протягом 1994-2018 років, частина з яких має лонгітюдний характер, частина локальний.

До локальних досліджень можна зарахувати дослідження (2005-2009 рр.) 36 немовлят (5-7 місячного віку), батьки яких мали активну релігійну практику. У межах експерименту батьки разом з немовлятами мали відвідати протягом 6 тижнів: два богослужіння парафіяльного храму, два богослужіння в храмі іншої конфесії, два в іншому храмі своєї конфесійної. До експерименту були залучені вірні УГКЦ, УПЦ, УПЦ КП, УАПЦ, РКЦ м. Києва. У результаті дослідження нами були отримані дані, частина яких представлена в таблиці 1.

Під негативною поведінковою активністю немовляти під час богослужіння ми розуміємо поведінкову активність дитини, яка проявляється в її неспокій, несподіваних істериках, невротичних реакціях, а також інших видах некомфортної для дитини та батьків поведінки дитини, яка не є характерною для дитини у стабільних для неї умовах.

У процесі дослідження виявилось, що для родин східного обряду найбільшим позитивним стимулювальним фактором до «мовленнєвої активності» немовлят є співаний «Символ віри», натомість для немовлят із сімей західної релігійної обрядовості – співаний «Отче наш...».

Дослідження батьківської родини дітей, які не проявляли мовленнєвої активності в жодному з храмів дозволило виявити наявність у батьків страху перед подібними проявами малюків. То ж вразі будь-якої активності малюка такі батьки демонстрували швидке покидання стін храму. Дані представлені у Таблиці 1. чітко демонструють «включеність» немовлят у традиційне релігійне середовище батьківської родини. Подібна «включеність» перш за все забезпечується за рахунок акумулювання дитиною досвіду середовищної обумовленості, а саме відвідування одного і того ж самого храму матір'ю дитини під час вагітності, хрещення дитини в цьому ж таки храмі, набуття дитиною досвіду ідентифікації храму відвідування родини з безпечним середовищем.

Дослідження (2014-2015 р.р.) 60 осіб віком 65-72 роки, серед яких: 20 осіб з активною релігійною практикою з орієнтацією на особистісну взаємодію із Творцем, 20 осіб з активною релігійною практикою з орієнтацією на традиційний компонент, 20 осіб з позарелігійного простору, показало суттєві

Таблиця 1.

Специфіка активності немовлят на богослужіннях

Критерії! дослідження!	Богослужіння! парафіяльному! храмі!	Богослужіння!у! храмі!іншої!конфесії!	Богослужіння!у! іншому!храмі!свої! конфесії!
Мовленнєва активність дітей	88,9% (32 дит.)	19,4% (7 дит.)	27,8 % (10 дит.)
Позитивна поведінкова активність	83,4 % (30 дит.)	38,9 (14 дит.)%	52,8% (19 дит.)
Негативна поведінкова активність	16,6% (6 дит.)	61,1% (22 дит.)	47,2 (17 дит.)

Таблиця 2.

Результати дослідження окремих показників психологічного благополуччя у літніх людей

Критерії за методикою Дж.Пауелла “Повнота життя”. Вік опитуваних 65-72 р.р. Проміжок оцінювання [0; 4]	Середні показники за групами дослідження		
	Особи з активною релігійною практикою з орієнтацією на особистісну взаємодію із Творцем (20 чол.)	Особи з активною релігійною практикою з орієнтацією на традиційний компонент (20 чол.)	Особи з поза релігійного простору (20 чол.)
Ставлення до себе	2.81	2.33	2.10
Ставлення до людей	3.28	2.41	2.40
Ставлення до життя	3.21	2.41	1.78
Ставлення до Бога	3.52	2.92	2.11
Загальні	3.21	2.52	2.09

відмінності у рівні складників психологічного благополуччя (див.табл.2). Зарахування досліджуваних до груп відбувалося за результатами попереднього інтерв'ювання.

Звісно, слід зазначити специфіку зазначеного історичного періоду, а саме: це період подій на Майдані, період початку війни, період загальної мобілізації населення України в молитовній сфері, волонтерській діяльності, громадській активності. Водночас, саме екстремальний характер зазначеного історичного періоду надзвичайно чітко проявив психологічні тенденції як у специфіці релігійного розвитку опитуваних, так і впливі релігійного фактору на здатність долати кризи.

Результати дослідження представлені в Табл. 2. свідчать про те, що у цілому досліджувані показники психологічного благополуччя у осіб літнього віку залежать від активності та специфіки релігійного фактору. Так до песимістичних думок в умовах початку військового конфлікту в більшій мірі схильні літні люди, які не мають жодної релігійної активності, хоча вони і не відкидають наявність Бога. Найбільш психологічно резервними виявилися досліджувані з активною релігійною практикою за принципом «особистісної взаємодії із Творцем».

Також представимо дослідження 2018 року серед молодих пар, що проходили курс передшлюбної підготовки при храмі св. Василя Великого в м.Києві. Як показує дослідження, значима частина обранців тих молодих людей, які мали активну релігійну практику, на момент прийняття рішення про одруження не відвідували храми і не мали досвіду релігійного життя. То ж нами було виділено три дослідницькі групи на предмет з'ясування впливу релігійної активності молоді на окремі показники її психологічного благополуччя.

У цілому вся досліджувана молодь мала в тій чи іншим мірі позитивний образ Бога не залежно від активності власної релігійної практики. Результати, що представлені в табл.3. свідчать про те, що у всіх групах дослідження присутні позитивні тенденції у ставленні до себе, життя, та людей, проте в групі з активною релігійною практикою ці показники виражені найбільш яскраво (3,09 на противагу 2,46 та 2,36), що свідчить про те, що цілеспрямований релігійний розвиток особистості забезпечує цій особистості додатковий психологічний резерв як в подоланні криз, так і переживанні радості.

Опираючись вже на представлені дослідження та низку інших наших емпіричних досліджень про-

тягом 1994-2018 р.р.) [3; 4; 5; 6], а також на теоретичні дослідження цілої когорти вітчизняних (О.Климишин, М.Савчин, В.Халанський, В.Юрченко, О.Яремко та ін.) та зарубіжних (Ч.Валес, Г.Гарфілд, Ю.Макселон, В.Мей, Р.Яворські та ін) науковців нами були виділені основні характеристики релігійного розвитку особистості та особливості релігійних криз, що переживає особистість в процесі цього ж таки розвитку. Розгляд релігійного розвитку людини представлений нами починаючи від пре-

натального періоду її життя, оскільки опосередкований релігійний досвід дитина набуває ще в утробі матері [5]. (Див. Табл. 4).

Висновки. Описані в статті кризові чинники у релігійному розвитку особистості є невідгемною частиною розвитку особистості як такої. Протягом кожного етапу релігійного розвитку, проходячи кризові переживання, особистість або розкриває свій потенціал психологічного, духовного, соціального розвитку, що формує в ній механізм

Таблиця 3.

Результати дослідження окремих показників психологічного благополуччя у молоді, що готується до шлюбу (2018 р.)

Критерії за методикою Дж.Пауелла "Повнота життя". [0; 4]	Середні показники за групами дослідження		
	Особі з активною релігійною практикою (100 чол.)	Особі з пасивною релігійною практикою (100 чол.)	Особі без релігійної практики, але нейтрально-позитивним та позитивним ставленням до Бога (100 чол.)
Ставлення до себе	2.81	2.24	2.34
Ставлення до людей	3.21	2.72	2.24
Ставлення до життя	3.25	2.41	2.50
Загальні	3.09	2.46	2.36

Таблиця 4.

Періодизація релігійного розвитку людини в сегменті кризового чинника

Етап!розвитку!		Характер! психологічної!кризи	Позитивний!результат!	Негативний!результат!
Пренатальний! період!	Фаза базової сприйнятливості	Не досліджено	Позитивна реакція на голос священника, церковного співу за рахунок позитивного психологічного стану матері під час Богослужіння, розвиток моделі позитивного емоційного стану	Не виявлено
	фаза правдівіри (0-7 міс.)*	Не досліджено	Фундаментальні передумови розвитку релігійності дитини, забезпечення передумов формування довіри до Бога. Включення дитини у батьківський потенціал віри і емоційне наслідувальне долучення до батьківської молитви.	Не досліджено
Період!немовляти!	фаза квазірелігійної поведінки (7міс. – криза півторарічних (1-1,5)) .	Кризові передумови правдивої віри-нормативності	Дитина спроможна робити прості релігійні жести, промовляти окремі релігійні слова, поєднувати ці слова із простими традиційними жестами, наприклад: торкатися лоба на трьохслав'є, складати ручки на слово «Амінь». Немовля через ставлення людей в церковному середовищі до нього формує своє ставлення до даного середовища. Позитивне перенесення образу власного дому, родини на церкву та парафію, що є передумовою формування "віри правдивої"	Формуються передумови гіпертрофованого розвитку нормативної сфери;. Фіксація дитини на негативних вербальних та невербальних проявах оточуючих у храмі може сформувати через травматичний досвід базову недовіру до світу, що стає передумовою формування деструктивних життєвих стратегій особистості.

Етап розвитку!		Характер! психологічної кризи	Позитивний результат!	Негативний результат!
Період раннього дитинства!	Фаза релігійності «за матір'ю» (від кризи півторарічних до 2 років)	Зацікавлена самостійність - ритуальність	Перше осмислення релігійних жестів, сопричасність релігійній поведінці близького дорослого (в першу чергу матері)	Перенесення негативу з «караючого дорослого» на весь процес богослужіння. Ототожнення віри з певним ритуалом та нормативною поведінкою.
	Фаза розвитку передумов індивідуальної релігійності (від 2 років до кризи трьохрічних (2,5-3))	Базова довіра до Бога-страх перед Богом	Певна інтимність в стосунках з Богом, особлива довіра до нього (хоча молитви за своїм змістом і мають конкретний характер), проєкція на Богородицю образу люблячої матері, проєкція на Бога образу люблячого батька. Релігійні поняття починають набувати певного символізму, навіть містики. Бог починає ототожнюватися в уяві дитини з Любов'ю, захистом.	Проєкція на Богородицю образу холодної матері, проєкція на Бога образу караючого батька. Нормативність поведінки без живої взаємодії з Творцем. Руйнація передумов безумовного прийняття і безумовної любові. Розвиток страху перед Богом
Дошкільний період!	Фаза заохочувальної релігійної активності (від кризи трьохрічних до 5 років)	зростання інтересу-протидія	Підвищення інтересу до надприродної дійсності. Потреба в позитивному заохоченні та оцінці. Спілкування з Богом набуває більш виразного чуттєвого характеру.	Руйнація довіри до священослужителів (за рахунок емоційної холодності та негативних висловлювань). Відмова ходити до Храму
	Фаза індивідуальної релігійної зацікавленості (від 5 років до кризи соціалізаційної (5,5-7))	жива взаємодія – почуття провини	Починає проявлятися знематеріалізоване ставлення до Бога. Виникають питання екзистенційного характеру, роздуми над біблійними подіями. Бог набуває статусу всемогутнього Творця. Образ Ісуса Христа хоча і асоціюється із всемогутністю, але і займає лише місце Сина. Зростає зацікавленість обрядами, релігійними діями.	Фіксується на почутті провини перед Богом. Легко стає жертвою маніпуляцій з боку батьків в релігійному спектрі. Образ Бога ототожнюється з образом Верховного Судді.
Молодший! шкільний вік!	Фаза переходу від зовнішнього до внутрішнього (від початку школи до 8 річного віку)	Соціальна індивідуалізація-соціальна залежність.	Батьки відходять в соціальних взаємодіях на другий план. Менш явним стає перенесення батьківських рис на образ Бога. Зовнішні характеристики поступаються місцем внутрішнім переживанням дитини.	Фіксація на нових соціальних зв'язках. Під впливом нового соціального середовища відторгнення цінностей родини. Залежність від нової групи та іншого значимого дорослого.
	Фаза релігійної ідентифікації (8-початок підліткової кризи)	Природна ідентифікація – здвиг в ідентифікації	Ідентифікація себе з представником конкретної статі (зокрема в сім'ї), включення в різні форми спільної праці та родинного служіння. Перехід статево ідентичного з батьків із статусу близьких дорослих у статус соціально значимих дорослих. Формування за рахунок зростання соціальної значимості батька/матері нових тенденцій в довірі, в близькості, інтимній значимості, що посилює довіру до Бога і дає новий спектр почуттів до Нього. Дівчата починають усвідомлювати своє місце в церкві і призначення як жінки. Водночас на Бога ще переноситься в значній мірі образ матері. Богородиця сприймається як утішителька, порадиця, заступниця. Через образ матері в сприйманні Бога діти пізнають такі цноти, як терпеливість, ніжність, милосердя. Для хлопців образ Бога-Отця набуває статусу приналежності, справедливості, відповідальності, турботи. В цілому у дітей набувається почуття впевненості у власній значимості, захищеності та вміннях.	У хлопців при відсутності авторитету батька і відсутності його включеності у взаємодію із сином, при наявності авторитету матері, відбувається проєктування на Бога-Отця материнського образу і материнської форми взаємодії, схильність до надання Богородиці значимішого місця за образ Бога. У дівчат при відсутності тепла від матері і активної позитивної взаємодії з нею відбувається відторгнення образу Богородиці і компенсаторне переключення на образ Бога-Отця з власною проєктивною ідеалізацією. Відповідальність за власне життя перекладається на божественні особи.

Етап/розвитку!		Характер! психологічної!кризи	Позитивний!результат!	Негативний!результат!
Підлітковий!вік!	Фаза релігійної критичності (початок підліткової кризи - 14 р.)	Персоніфікація - скептицизм	Посилюється критичність оцінок, суджень. Зменшення авторитету дорослих і зростання цінності власного вибору Розвиток чуттєвості, абстрактного мислення, що пробуджує персоніфіковану уяву Божого образу (явище персоніфікації ідеї Бога), що розглядається через призму суб'єктивності та чуттєвості підлітка (інтеріоризація).	Неспокій, розгубленість в світосприйманні та світогляді. Формування певного скептицизму, який може стимулювати підлітка до усунення від сповіді та особистої молитви.
	Фаза релігійної автономності (14 р.-16 р.)	Автономія - протестність	Формування довіри до Бога, як джерела особистісних виборів. В основі релігійності починає функціонувати так звана автономна релігійність.	Зосередження на зовнішніх проявах моральних норм, літургійних обрядів. Сексуальні переживання та перші спроби сексуальних експериментувань різного ґатунку поглиблюють духовно-релігійної кризи, що посилює протестні форми соціальної поведінки
Юнацький!вік!	Фаза релігійної романтизації (16 р.-18 р.)	Емоційна релігійність-криза ідентичності	Вибірковість і поверхневість знань (психологія, богослов'є, філософія) У хлопців присутня орієнтація на Бога-Творця; у дівчат – на образ Бога-Любові з акцентом на романтизації його. Молитва має вигляд конкретних прохань. Релігійність будується на засадах особистісної оцінки цінностей, які сформувалися в наслідок набутого родинного релігійного досвіду.	Криза власної ідентичності. Конфронтаційний характер подання релігійних догм та вчень. Акцентування на "неузгодженостях" або ж двозначності тих чи інших твердженнях християнського вчення. Молитва стає засобом «керування Богом», котрий сприймається в якості чарівника, що виконує бажання. Поверхневий характер вивчення різних світових релігійних. Відмежування від християнської спільноти. Альтернативна філософія, потрапляння до деструктивних культів. "Бунт проти Бога". Посилання внутрішньої кризи за рахунок переживання першого сексуального досвіду, побудова власної концепції сексуальних узгодженостей з вірою або відхід від Бога.
!	Фаза релігійної інтеграції (18 р.-22 р.)	Довіра до Бога – духовна неузгодженість	Інтегрування знань, досвідів щодо людини та світу. Створення власних узгоджувальних міжрелігійних концепцій матеріального та божественного буття. Формування цілковитої довіри до Христа. Для арелігійної молоді це період навернення, домінуючою при цьому є емоційна сфера. При посиленні пізнавальної сфери стан емоційного захоплення вірою переходить у стан стабільної релігійності.	Відходження від ортодоксального вчення шляхом пошуку ідеального буття, чистої релігії через долучення до різноманітних світових релігійних практик при своєрідному скептичному перегляді суспільної та особистої моралі. Зниження релігійності. Раціоналізація підходів до біблійних та богословських творів. Загострення духовних неузгодженостей. Неофіти без активного пізнавального процесу відходять від релігійної практики

Етап розвитку!		Характер! психологічної кризи	Позитивний результат!	Негативний результат!
Молодість!	Фаза релігійного переосмислення (22 р.-24 р.)	Творча реалізація-релігійний застій	Переосмислення релігійних переживань, стабілізація стосунків з Богом. Відходження від впливу інших релігійних течій. Формування передумов "правдивої віри".	Фіксація на потребі «хліба та видовища»
	Фаза духовного накопичення (24 р.- 30 р.)	Правдива віра-ритуалізація	Накопичення релігійних знань та релігійного досвіду. Співвіднесення власної реалізації з реалізації Божих планів. Формування базових засад «правдивої віри». Стабілізації в інтеграції релігійних поглядів в особисту та професійну діяльність.	Поглинання особистості професійною реалізацією, родинним життям, заробітчанством тощо. Опосередковане сприймання Бога. Релігійна практика перетворюється в релігійний ритуал
Рання зрілість!	Фаза релігійної стабільності (30 р.- 40 р.)	Духовна цілісність-відчай	Цілісності власного Я, впевненості у своїх силах. Любов та довіра до Бога є невід’ємною часткою життя, внутрішнього стану особи. Виникнення потреби (особливо у екстравертів) у ділення власною внутрішньою гармонією, однією із складових якої є прийняття власної обмеженості.	Викривлення уяви про буття з фіксацією на тягарях, жертвах, обов'язках. Спілкування з Богом має нормативний молитовний характер; божественна літургія сприймається в якості важливого елементу традиційної обрядовості
Середній вік!	Фаза релігійного сходження (40 р.-50 р.)	Релігійне сходження-компенсаторність	Прийняття власного обмеження. Пізнання та посвята Богам. «Релігійний вибух» як результат духовного зростання.	Розвиток гордині. Руйнація родин, повторні шлюби. Релігійна компенсаторність.
Поміркована зрілість	Фаза оновлення віри (50 р.- 65 р.)	Релігійне натхнення-соціологічна релігійність	Нове відкриття правд віри та релігійних символів. Збільшення молитовної практики та зацікавлення церковно-приходським життям.	Релігійна байдужість. Відчуття незатребуваності, фіксація на негативних проявах сьогодення, що посилює невротичні реакції та розлади. Соціологічна релігійність. Гальмування автентичної релігійності у нащадків.
Пізня зрілість!	Фаза мудрості (Після 65 років)	Зріла релігійність-компенсаторна релігійність	Узагальнення оцінки власного життя. Аналіз та схвалення власного життєвого циклу стає передумовою мудрості. Прийняття смерті, як неминучості. Духовне об'єднання з цілим всесвітом, толерантність, урівноваженість. Розуміння краси і мудрості переходу до потойбічного світу, надія на єднання з Богом.	Ритуальні прояви релігійності. Ритуальні вчинки стають сублимацією страху смерті, або компенсацією сумління. Релігійність як компенсаторне подолання стресу очікування смерті та депресії при вмиранні.

богоуподібнювання (в сутнісному розумінні цього слова) або регресує в стан особистісного віддалення від богоподібності, що в першу чергу проявляється у зовнішньому локус-контролі, у відсутності відповідальності за власне життя, відсутності ієрархії внутрішньої та зовнішньої відповідальності, уникненні екзистенційних питань тощо. Представлена тема потребує подальших досліджень, особливо у спектрі міжконфесійності.

References

1. Buty liudynoiu: Zbirnyk tsytat Blazheniishoho Liubomyra (Huzara) / Uporiadnyk o.Ihor Yatsiv. – Lviv: Drukarski kunshty. 2011.- 96.

2. Vseukrainska rada tserkov ta tserkovnykh orhanizatsii/ ofitsiina storinka. – [rezhym dostupu]: <http://www.vrciro.org.ua/ua/>

3. Hrydkovets L.M. Etapy relihiinoho rozvytku osobystosti / L.M.Hrydkovets // Praktychna psykhohiia ta sotsialna robota. – 2007. –№6. – S.16-29

4. Hrydkovets L.M. Svit zhyttievkykh kryz liudyny yak dytyny svoiei sim'i, svoho rodu ta narodu : monohrafiia / L.M. Hrydkovets, 2-he vyd. dopovnene – K : KMT, 2019. – 523 s.

5. Hrydkovets L.M.Vplyv batkivskoi rodyny na formuvannia relihiinosti liudyny u period rannoho dytynstva / L.M.Hrydkovets // Problemy zahalnoi ta pedahohichnoi psykhohi. Zbirnyk naukovykh prats. – K.: Henezys, 2006.- t.III. – vyp..7. – S.100-106.

6. Dukhovno-psykhohichni osnovy khrystyianskoi psykhohi: kolektyvna monohrafiia/ pid red.. L.M.Hrydkovets. – L.: Skrynja, 2015. – 367.

7. Makselon Yu. Psykholohiia: z vykladom osnov psykholohii relihii [Tekst] / Yu. Makselon; [per. z pol.; pid red.Iu. Makselona].— Lviv: Svichado, 1998. — 320 s.
8. Relihiia v Ukraini /Vikipediia — vilnoi entsyklopedii. — [rezhym dostupu]: https://uk.wikipedia.org/wiki/Relihiia_v_Ukraini
9. Relihiini orhanizatsii v Ukraini (stanom na 1 sichnia 2018 r.)/ Dani Departamentu u spravakh relihii ta natsionalnostei Ministerstva kultury Ukrainy : Nakaz Ministerstva kultury Ukrainy vid 19.03.2018 r. № 216 "Pro richnu statystychnu zvitnist z pytan derzhavno-konfesiinykh vidnosyn v Ukraini za 2017 rik (relihiini orhanizatsii)" — [rezhym dostupu]: https://risu.org.ua/ua/index/resourses/statistics/ukr_2018/70440/
10. Khalanskyi V. V. Vplyv relihiinoho faktoru na tsinnisno-smyslovi struktury osobystosti [Tekst] / V. V. Khalanskyi // Visnyk KIBiT.- 2012. —№ 3.- S.87-92
11. Iavorskyi R. Rol relihiinoi doviry v podolanni konfliktiv. Empyrychna veryfikatsiia paradyhmy pastoralnoi psykholohii [Tekst] / R. Yavorskyi // Dukhovno-psykholohichni osnovy khrystyianskoi psykholohii: kol. monohraf. /Pid red. Hrydkovets L.M. — Lviv : Skrynia, 2015. — S.183-195.
12. Gartner J., Larson D.B., Allen G.D. Religious commitment and mental health: a review of the empirical literature // J. Psychol. Theology. — 1991.- № 19. — P. 6.
13. Ryan R.M., Rigbi S., King K. Two types of religious internalization and their relations to religious orientations and mental health // J. of Personality Soc. Psychology. — 1993. — № 65. — P. 586 – 596.

УДК: 159.922.8:159.923.32

КАЧАРОВА В.М.,
КОВАЛЬ О.Р.,
НЕСТЕРЕНКО І.І.
м. Київ

Kacharova V.M.,
Koval O.R.,
Nesterenko I.I.
Kiev

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ В ЮНАЦЬКОМУ ТА ЗРІЛОМУ ВІЦІ

Анотація. У роботі аналізується проблема ціннісних орієнтацій юнацького та зрілого віку, виявляється різниця ціннісних орієнтацій різних вікових категорій. Під час написання роботи було визначено загальні теоретико-методологічні підстави для дослідження.

Ключові слова: криза ідентичності, вікова криза, юнацький вік, зрілий вік, фрустрація, агресія.

COMPARISON OF VALUE ORIENTATIONS IN YOUTHHOOD AND ADULTHOOD

Abstract. Personality values serve the function of regulating behaviour and defining its purpose, linking it into a single whole personality and social environment. At each stage of personality development, the choice of the dominant mechanism of value system formation is determined by a complex set of internal and external factors. The importance of the study is the need to follow the process of worldview changes that occur in the period from youth to adulthood. An essential stage in youth is to adequately overcome the crisis of identity, which opens a positive direction in the development and transition to another crisis - the crisis of adulthood. In adulthood, a person is more active in his life, fully reveals his full potential; this leads to the creation of material and spiritual values of society. The main thing during this period of life is a professional activity and family relations. If at a young age there was a mastery of the profession and the choice of a companion, then in adulthood, it is the realization of their capabilities, skill in the chosen activity and family relations. The crisis of youth age is a loss of one's integrity as an individual and a lack of social definition. Because of this, there are "doubts" about my self, my actions, my place in the group, my future. There are possible consequences of frustration with the goals and social tasks of the individual, which can lead to the following options of subjective response: avoidance, passivity or aggressive confrontation. The crisis of adulthood is a reassessment of values, testing them for "effectiveness". The vast majority of mature people raise their offspring and, depending on their skill in coping with crises, this will affect the next generation, their psychological characteristics and their professional activities.

The crisis of identity is the loss of self-worth, the blocking of inner identity and the lack of social acceptance. This crisis is both an age and a life crisis of man. It is the most difficult during the self-determination of personality.

Keywords: identity crisis, age crisis, young age, mature age, frustration, aggression.

важачого механізму формування ціннісної системи визначається складним комплексом внутрішніх і зовнішніх чинників. Внутрішні психологічні чинники і чинники зовнішнього соціального середови-

«ціннісні орієнтації» були зроблені такими значущими іменами як: Д.О. Леонтєвим, В.О. Ядовим, Б.С. Братусем; аналізував динаміку ціннісних орієнтацій – І.С. Кон; К.А. Абульханова-Славська та